

ALEXANDER DUBČEK

A remény hal meg utoljára

– részletek –

Invázió és emberrablás

Augusztus 20-a, kedd volt, egy tipikus augusztus végi, meleg nap, fátyolosan sugárzó napfénnel. Prága tele volt turistákkal, családok sétáltak a parkokban, vagy üldögéltek a padokon. Nemcsak a város, de az egész ország is teljesen békés volt. Emberek ezrei voltak még szabadságon, s az utazási korlátozások megszűnését kihasználva csehek és szlovákok tízezrei tartózkodtak külföldön.

Az agresszió előtti éjszakán, hétfőn Annának¹ fájdalmai voltak – az epéje hallatott magáról. Kedden reggel ismét be kellett vinnem őt a kórházba. Amikor elkészöntünk egymástól, megjegyeztem, hogy délután hosszú tanácskozás vár rám, de másnap biztosan benézek hozzá. Akkor nem láttam semmi akadályát ígéretem teljesítésének.

Az elnökség² kora délutánra tervezett ülése lett volna az utolsó a három hét múlva kezdődő XIV. kongresszus előtt. A kongresszusi beszámolóval kapcsolatos javaslatok és különböző határozatok mellett a párt központi szerveibe bekerülő új tagok megválasztása szerepelt a fő programpontok között. Ha a kongresszus a terveknek megfelelően normális körülmények között lezajlik, megszilárdította volna tavaszunk vívmányait, s előkészítette volna a terepet az akcióprogram megvalósítására és a további reformok végrehajtására. (...)

Jelen voltak a központi bizottság titkárai is: Čestmír Císař, Alois Indra, Zdeněk Mlynář, Václav Slavík, Štefan Sádovský és Oldřich Voleník. A párt rendszerén belül a titkárság fontos elemet alkotott, tagjai azonban nem szavazhattak az elnökségben, vagy nem is tartoztak hozzá. Az alapvető politikai kérdésekről csak az elnökség tizenegy tagja dönthetett: Kolder, Biřák, Švestka, Barbírek, Rigo, Piller, Smrkovský, Černík, Kriegel, Špaček és én.³

A kongresszus előkészületein kívül csak az információk összesítésével foglalkozó új ügyosztály által

Alexander Dubček

kidolgozott *Beszámoló a politikai helyzetről* című dokumentum szerepelt az ülés programjában. A beszámolót elolvastam, és semmi feltűnőt nem találtam benne. (...)

A postával érkezett küldemények között Brezsnyev levele is ott volt, amelyet vasárnap este (22 óra körül) a szovjet nagykövet, Cservonyenko kézbesített. Az átadás szokatlan ideje ellenére a levélben nem volt semmi sürgető. A „normalizáció” időszakának néhány vezető aktivistája – például Husák⁴ és Biřák, akiket az invázió után kényszerítettek ránk – később azt állította, hogy a levél kifejezetten ultimátumszerű volt, és világosan figyelmeztetett a fenyegető katonai megszállásra. Ez az állítás azonban hamis. A valóságban a levél csak azokat a panaszokat ismételgette, amelyeket a szovjetek már február óta hangoztattak, s nem sokban különbözött a korábbi szovjet üzenetektől vagy a Brezsnyev által telefonon elmondottaktól.

Az 1968. évi prágai tavasz kapcsán világhíróvá vált szlovák politikus, Alexander Dubček (1921–1992) emlékirata *Nádej zomiera posledná* címmel, a pozsonyi Práca kiadó gondozásában jelent meg 1993-ban. Az itt közölt részletek az 1968. augusztus 20-ról 21-re virradó éjszaka drámai eseményeit elevenítik fel.

Ezt a levelet többször figyelmesen elolvastam, mi több, az invázió után is áttanulmányoztam, s nem láttam benne semmi olyat, ami Husák és Břichák állításait alátámasztotta volna. (...)

Az elnökség ülése a pártkongresszusra előkészített dokumentumokhoz kapcsolódó tárgyalagos és nyugodt eszmecserével vette kezdetét. Egy pillanatban azonban, már késő délután, Kolder egyszeriben azzal a kívánsággal állt elő, hogy a kongresszusi anyagok megvitatásának folytatását halasszuk későbbre, s foglalkozzunk inkább a politikai helyzetről szóló beszámolóval. A jelenlévők többsége ezt gyakorlati okokból ellenezte, noha még nem tudtuk, mi rejtőzik Kolder manővere mögött.

Koldernek és cinkosának, Indrának nem állt szándékában olyan következtetéseket levonni, amelyek az említett beszámoló szempontjából jelentőséggel bírtak volna. Ehelyett viszont – a jelenlévők többségének felháborodásával dacolva – egy nyilatkozat tervezetét terjesztették elő, amely gyakorlatilag megismételte a „varsói levélben”⁵ megfogalmazott kritikát. Szövege egyet jelentett a tiszacsernyői találkozón elhangzottaktól és a pozsonyi nyilatkozattól⁶ való visszalépéssel, s annyira sértő volt, hogy Kolder húzását csak az elnökség két tagja, Břichák és Rigo támogatta. (Indra titkár volt, és nem szavazhatott.) Mint később megtudtam (egyebek között Břichák emlékirataiból), az összeesküvők azt várták, hogy az általuk előkészített nyilatkozatot az elnökség tagjainak többsége támogatni fogja. Nem csoda, hogy konspirációjuk kudarcba fulladt.

Miután Kolder és Indra javaslatát elutasítottuk, folytattuk a kongresszusi dokumentumokkal kapcsolatos eszmecserét. Már késő este volt; korábban, az ülés megszakítása nélkül, elfogyasztottunk egy könnyű vacsorát. A feszültség fokozódott, amikor megjöttek az első hírek a határaink közelében, főleg az NDK-ban zajló szovjet csapatmozgásokról. Visszapillantva, fontos körülménynek tűnik, hogy semmit se hallottunk a Ruzyněben lévő prágai repülőtér elfoglalásának előkészületeiről, noha azok már a kora esti óráktól folytak, s a megszállás épp ott vette kezdetét.

A határ menti területekről érkező híreknek nem szenteltem nagy figyelmet: egyfajta megfélemlítési taktikának tekintettem őket. Nem sokkal éjfél előtt azonban a telefonhoz hívták Černíket, a kormányfőt, akit a nemzetvédelmi miniszter, Dzúr tábornok arról értesített, hogy a Szovjetunió és négy szövetségese inváziót hajtott végre. Amikor Černík visszatért, azt mondta, hogy Dzúr a szovjetek őrizetbe vették a nemzetvédelmi minisztériumi irodájában, s a minisztériumot is megszállták. Csak azt engedték meg neki,

hogy felhívja a miniszterelnököt, és tájékoztassa az invázióról. A hír bombaként hatott.

Be kell vallanom, nem tudom pontosan felidézni, mit tettünk a következő pillanatokban. A hír természetesen ingerült és kaotikus vitát váltott ki, amelyben nem vettem részt. A kábultság pillanata után igyekeztem magamhoz térni. Gyorsan elrendeztem a gondolataimat. Helyzetünk teljesen megváltozott. A szovjetek szándékaival kapcsolatos elképzelésem helytelennek mutatkozott. Próbáltam rájönni, hol követtem el hibát, miért tévedtem ekkorát a megítélésükben. (...)

Az előző hónapokban hajlamos voltam azt hinni, hogy a reformjaink iránti szovjet ellenszenv az eltérő kulturális közegből, illetve történelmi tapasztalatokból fakad, s nem a reformok tudatos elutasítását jelenti. Való igaz, az utolsó pillanatig sem gondoltam, hogy a szovjet vezetők agressziót indítanának ellenünk, pusztán azért, hogy a reformjainkat tönkretegyék, visszájukra fordítsák. Számomra ez egyszerűen elképzelhetetlen volt – már csak egy effajta cselekedet nemzetközi következményei miatt is. Ráadásul ellentétben állt a szocialista országok közötti kapcsolatok értékébe vetett legmélyebb hitemmel. Azon az éjszakán azonban megértettem, mekkorát tévedtem. Gyakorlatilag csak a következő napok és hónapok vezettek rá annak felismerésére, hogy gazemberekkel volt dolgom. Olyan tapasztalatot szereztem, amely egész későbbi életemre befolyással volt. (...)

Eltelt némi idő Černík bejelentése után, mire folytatni lehetett az elnökségi ülést. (...) Megértettem, hogy nyilatkozatot kell elfogadnunk, melyben kifejezésre juttatjuk felháborodásunkat. Hirtelen tudatára ébredtem saját felelősségemnek. A szovjetek fegyverrel támadtak meg bennünket, s minden irányból egy hatalmas hadsereg zúdul ránk, készen arra, hogy elfojtsa minden ellenállást. Tudtam, hogy a cseh és a szlovák nyilvánosság támogatja a reformjainkat, és határozottan szembeszállna az intervencióval. Az emberek a mi szavunkra várnak majd. Egyértelműen el kell utasítanunk az agressziót, ugyanakkor mindent meg kell tennünk annak érdekében, hogy elkerüljük a fölösleges vérontást. A katonai ellenállás fegyveres erőink megszervezésének módja és elhelyezkedése miatt is lehetetlen volt. Az ellenállásra felszólító parancs legfeljebb helyi harcokhoz vezethetett volna, s csak a szervezett „ellenforradalommal” kapcsolatos szovjet vádakat igazolta volna.

Úgy döntöttünk, felkérjük Svoboda elnököt,⁷ hogy adjon hangot a véleményének. Negyven perccel a hívásunk után meg is érkezett. Időközben Cservonyenko is megjelent a Várban, és hivatalosan is „tájékoztatta” az

elnököket az invázióról. A központi bizottság két titkára – Čestmír Císař és Zdeněk Mlynář – feladatuk kapta az elnökség nyilatkozatának megfogalmazását. Nem-sokára el is készültek a szöveggel, amely a többség szilárd állásfoglalását tükrözte. Izgatott vita bontakozott ki róla, de csak lényegtelen változásokat eredményezett. Kihagytuk például azt a mondatot, amely a katonai ellenállás lehetetlenségét magyarázta. Személy szerint azt gondoltam, hogy jobb, ha egyáltalán nem szerepel a szövegben.

A nyilatkozat a köztársaság egész népéhez szólt, s teljes terjedelmében idézem:

„Tegnap, augusztus 20-án huszonhárom óra tájban a Szovjetunió, a Lengyel Népköztársaság, a Német Demokratikus Köztársaság, a Magyar Népköztársaság és a Bolgár Népköztársaság hadseregei átlépték a Csehszlovák Szocialista Köztársaság államhatárait. Erre a köztársaság elnökének, a Nemzetgyűlés elnökének, a kormány elnökének, valamint a CSKP Központi Bizottsága első titkárának és ezen szerveknek a tudta nélkül került sor.

A CSKP Központi Bizottságának Elnöksége ezekben az órákban ülésezett, és a párt XIV. kongresszusának előkészületeiről tárgyalt. Az Elnökség köztársaságunk minden állampolgárát arra kéri, hogy őrizze meg a nyugalmat, és ne szálljon szembe a bevonuló fegyveres erőkkel. Ezért hadseregünk, a biztonsági erők és a Népi Milícia sem kapott parancsot a haza védelmére.

Az Elnökség meg van róla győződve, hogy ez a lépés nem csupán a szocialista országok közötti kapcsolatok alapelveinek mond ellent, hanem a nemzetközi jog alapvető normáinak is.

Az állam, a CSKP és a Nemzeti Front valamennyi vezető tényezője tisztségében marad, ahova a nép képviselőjeként és szervezete tagjaként választották meg, a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban érvényes törvényeknek és más rendelkezéseknek megfelelően.

Az alkotmányos tényezők azonnali ülésezésre hívják össze a Nemzetgyűlést és a köztársaság kormányát, a CSKP KB Elnöksége pedig összehívja a CSKP Központi Bizottságának plenáris ülését, hogy a helyzetről tárgyaljanak.

A CSKP KB Elnöksége”

Amikor augusztus 21-én fél kettőkor a javaslatot szavazásra terjesztették elő, hét szavazat szolt mellett, négy pedig ellene. A nyilatkozat szövegét velem együtt Smrkovský, Kriegel, Špaček, Černík, Piller és Barbírek is megszavazta; Bílak, Kolder, Švestka és Rigo ellene szavazott. A KB kandidátusainak és

Zábratka ulice před pražským rozběhem 21. srpna 1968 v 18,35 min. Z budovy se jistě vyhlíží.

1968. augusztus 21. A világ képekben című napilap főcíme: MIÉRT (cseh és orosz nyelven)

© fotó: Bettmann/CORBIS

titkárainak többsége szintén támogatta a határozatot. Ha jól emlékszem, csak Jakeš, Kapek és Indra volt ellene. Mindazonáltal egyikük se állt ki nyíltan a szovjet intervenció mellett, ugyanakkor attól is tartózkodtak, hogy megmondják, mit gondolnak valójában. Kétségkívül tudatában voltak, hogy az egész társadalom el fogja ítélni őket. (...)

Az előterjesztett nyilatkozatról szóló szavazással az ülés véget ért. Černík miniszterelnök az elfogadott határozattal összhangban a hivatalába ment, Svoboda elnök pedig visszatért a Várba. (...)

Később felmerült a kérdés, hogy miért nem hagytuk el az épületet, miért nem rejtőztünk el, s miért nem vettük át az ellenállás irányítását. Bizonyos, hogy ezt is fontolgattuk, főleg Josef Smrkovský, Bohumil Šimon⁸ és mások. Úgy éreztük azonban, hogy ez a lépés ellentmondana kollektív döntésünknek, mely szerint csak politikai ellenállást fogunk tanúsítani, melynek részeként a helyünkön maradunk, s megakadályozzuk, hogy kollaboránsok és árulók váltsanak fel bennünket. Persze tudatában voltunk, hogy fizikailag eltávolíthatnak bennünket, de ez mégiscsak más volt, mint ha egyszerűen elhagyjuk a helyünket. Így hát a központi bizottság épületében maradtunk, és vártunk. (...)

Időközben a központi bizottság épülete előtt nagy tömeg gyűlt össze. Többnyire fiatalok voltak, az ország lobogójával a kezükben, s hallottam, hogy a nevemet skandálják, s az állami himnusz éneklik – és az Internacionálét. Micsoda keserű ironia! (...)

Aztán a deszantosokat, azaz a „légi gyalogság” katonáit figyeltük, amint leugrálnak az autóikról. A kezükben géppisztolyt szorongattak, és gyorsan körülvették az épületet. Csakhamar az összes telefon elnémult.

Már virradt, amikor a katonai alakulat néhány tiszt vezetésével bezúdult az épületbe, s reggel volt, amikor hét vagy nyolc szovjet deszantos s egy vagy két alacsonyabb rangú tiszt berontott az irodámba, és lezárta az ablakokat és az összekötő ajtót. Mindez egy fegyveres rablás benyomását keltette bennem. Önkéntelenül a telefon felé indultam, a katonák egyike azonban rám emelte géppisztolyát, megragadta a készüléket, és kitépte a zsinórját.

Már nem emlékszem pontosan, hányan tartózkodtunk még a dolgozószobámban, de tudom, hogy Smrkovský, Kriegel, Špaček, Sádovský és Šimon ott volt, s valószínűleg Mlynář és Slavík is. Aztán a főbejáratként szolgáló ajtó ismét kivágódott, s a KGB néhány magasabb rangú tisztje jött be. Volt közöttük egy alacsony termetű, de magas kitüntetésekkel viselő ezredes és egy szovjet tolmács, akivel valahol már találkoztam (azt hiszem, néhány héttel korábban Jakubovszkij

marsall⁹ kísérelőjeként). Az alacsony ezredes egy listán gyorsan kipipálta a CSKP jelen lévő tisztségviselőit, majd azt mondta, hogy „a védelme alá” helyez bennünket. Valóban védelmet kaptunk, ahogy ott ültünk az asztal körül. Mindegyikünknek géppisztoly szegeződött a fejéhez.

Fordította és a jegyzeteket írta: G. Kovács László

1 Alexander Dubček felesége.

2 Csehszlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságának elnökségéről van szó; Dubček a kommunista párt első titkárnak a tisztét töltötte be.

3 A felsoroltak közül az ún. demokratizálási és megújodási folyamat fontos szereplője volt Josef Smrkovský, a Nemzetgyűlés (a parlament) elnöke, Oldřich Černík, a kormányfő és František Kriegel, a Nemzeti Front Központi Bizottságának elnöke. A névsorban egy hírhedt szlovák politikus, Vasil Biľák is szerepel, aki a Szovjetunió hatalmi érdekeinek gátlástalan kiszolgálása miatt már 1968-ban a hazaárulás megtestesítőjévé vált a csehek és szlovákok nagy többségének szemében.

4 Gustáv Husák (1913–1991), e tehetséges, de gátlástalan s a végletekig cinikus politikus neve „fémjelzi” az 1968. augusztusi megszállás után végbement rendcsinálást, a „normalizációt” és „konszolidációt” s az 1989 novemberéig fennálló, egyre anakronisztikusabb diktatúrát, amelyet 1969 áprilisától a kommunista párt első, majd főtítkáráként, 1975-től pedig köztársasági elnökként is irányított.

5 A csehszlovák kommunisták liberálisabb politikáját s mindekelőtt a polgári társadalom újjászületését egyre ingerültebben figyelő Szovjetunió, NDK, Lengyelország, Magyarország és Bulgária kommunista pártjainak vezetői 1968 júliusában Varsóban tanácskoztak a Csehszlovákiában kialakult helyzetről, majd kiadták a „varsói levél”-ként emlegetett kommunikét, amelyben hevesen támadták a reformfolyamatot, s az „ellenforradalom” felszámolását követelték Dubčekéktől.

6 Július 29. és augusztus 1. között a csehszlovák pártvezetés a csehszlovák–szovjet határon fekvő Tiszacsernyőn (Čierna nad Tisou) a legfelső szovjet vezetéssel tárgyalta a Moszkva szerint egyre fenyegetőbb „ellenforradalmi veszély” elhárításának módjait. A gyakorlati eredményt nem hozó tiszacsernyői találkozót augusztus 3-án egy pozsonyi követte, amelyen az NDK, Lengyelország, Magyarország és Bulgária vezetői is részt vettek. A pozsonyi találkozó egy, az ellentéteket látszólag elsímító nyilatkozat kiadásával végződött, melyben azt is leszögezték, hogy a szocializmus vívmányainak védelme az összes szocialista ország közös, „internacionalista” kötelessége. A tizenkilenc nap múlva bekövetkezett megszállás jogossága és helyessége mellett érvelő kommunista vezetők és propagandisták számtalanszor hivatkoztak erre az ominózus mondatra.

7 Ludvík Svoboda (1895–1979), hadseregtagbarnok, 1968 tavaszától 1975-ig köztársasági elnök. A prágai tavasz idején a reformok hívének tűnt, a megszállás után azonban ténykedésével és tekintélyével is a „normalizációt” támogatta, melynek végül egyik jelképes alakjává vált.

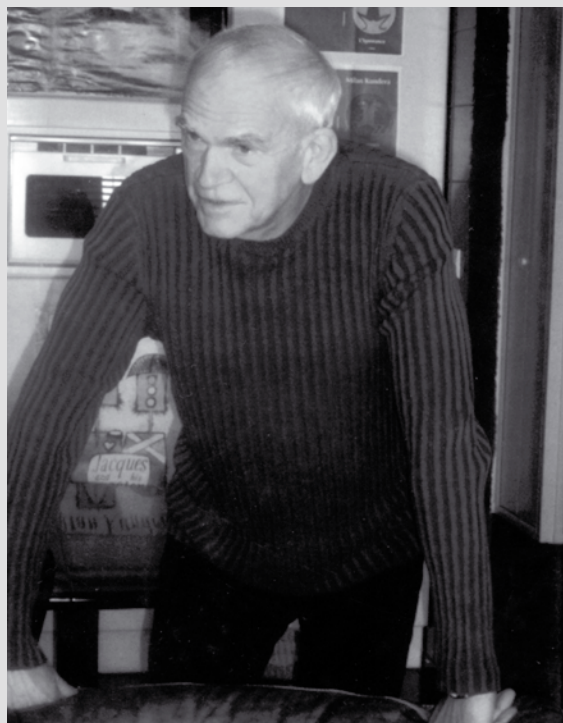
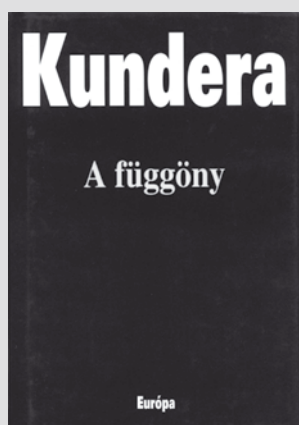
8 Ő volt Prágában a kommunista párt vezető titkára.

9 Ivan Ignatyevics Jakubovszkij (1912–1976), szovjet marsall, 1967-től a Varsói Szerződés egyesített fegyveres erőinek főparancsnoka.

Egy elfelejtett születés

Manapság ki emlékszik már rá, hogy az orosz hadsereg 1968 augusztusában megszállta Csehszlovákiát? Az én életemben ez egy tűzvész volt. De ha leírnám emlékeimet erről az időről, szegényes volna az eredmény, alighanem tele tévedésekkel, akaratlan hazugságokkal. A faktuális emlékezet mellett azonban van egy másik emlékezet is: úgy éreztem akkor, hogy kis országomat megfosztották függetlenségének utolsó maradványaitól, hogy örök időre lenyelte egy hatalmas, idegen világ. Helyzetelemzésem természetesen hibás volt, de a tévedések ellenére (vagy éppen azoknak köszönhetően) hatalmas tapasztalat vésődött be egzisztenciális emlékezetembe: azóta tudom azt, amit egyetlen francia, egyetlen amerikai sem tudhat; tudom, mit jelent egy ember számára megélni a nemzete halálát.

Hipnotizált a nemzet halálának képe, ezért gondoltam vissza a születésére, pontosabban második születésére, újjászületésére a XVII. és XVIII. század után, amikor eltűnve a könyvekből, iskolákból, a közigazgatásból, a cseh nyelv (valaha Jan Hus és Comenius nagy nyelve) úgy tengődött a német nyelv mellett, mint egy cseléd-idióma; a XIX. századi cseh írókra és művészekre gondoltam, akik csodálatosan rövid idő alatt felébresztették az alvó nemzetet; Bedřich Smetanára, aki csehül nem is tudott hibátlanul írni, aki bizalmas naplóját német nyelven vezette, és mégis a nemzet legemblematikusabb személyisége volt. Egyedülálló helyzet: a cseheknek, akik mind kétnyelvűek voltak, alkalmuk nyílt ekkor választani: születni vagy nem születni; lenni vagy nem lenni. Egyiküknek, Hubert Gordon Schauernek volt annyi bátorsága, hogy kertelés nélkül megfogalmazza a tét lényegét: „Nem lennénk-e hasznosabbak az emberiség számára, ha szellemi energiánkat egy nagy nemzet kultúrájával egyesítenénk, amely jóval magasabb szinten van, mint a születő cseh kultúra?” És végül mégis a „születő kultúra”-t részesítették előnyben a németek érett kultúrájával szemben.

Próbáltam megérteni őket. Miben rejlett a hazafias csábítás mágiája? Az ismeretlenbe vezető utazás varázsa volt az? Egy nagy, letűnt múlt iránti nosztalgia? Nemes nagylelkűség, amely a gyengét választja a hatalmas helyett? Vagy annak gyönyörűsége, hogy olyan barátok csapatához tarthat az ember, akik mohón új világot akarnak teremteni ex nihilo? Hogy nem csupán egy verset, színházat, egy politikai pártot teremtsenek, hanem egy egész nemzetet, félig eltűnt nyelvével együtt? Noha csak három-négy nemzedék választott el ettől a kortól, megdöbbenett, mennyire nem tudok őseim bőrébe bújni, képzeletben újjáteremteni azt a helyzetet, amelyet ők megélték.

Orosz katonák cirkáltak az utcákon, és én elképedve gondoltam arra, hogy egy ilyen megsemmisítő erő meg fog akadályozni bennünket abban, hogy azok legyünk, akik voltunk, egyszersmind elbizonytalanodva azon tűnődtem, hogy nem tudom, hogyan és miért lettünk olyanok, amilyenek vagyunk; még abban sem voltam biztos, hogy egy évszázaddal előbb azt választottam volna, hogy cseh legyek. Nem a történelmi események ismerete hiányzott. Másféle ismeretekre volt szükségem, azokra, amelyek – ahogy Flaubert mondta volna – egy történelmi helyzet „lelkébe” hatolnak, megragadják emberi tartalmát. Talán egy regény, egy nagy regény megértethette volna velem, hogy az akkori csehek hogyan élték meg döntésüket. Csakhogy ilyen regényt nem írtak. Vannak esetek, amikor egy nagy regény hiánya jóvátehetetlen.

Részlet Milan Kundera *A függöny* című könyvéből
Réz Pál fordítása